

PETHŐ JÓZSEF

Móricz Zsigmond műveinek német fordításairól

1. Bevezetés

Tudományos igényű írásokban szokatlan módon, de mivel a felidézett történet a későbbiekben kifejtendőket reményem szerint tágabb keretben mégis megalapozza, egy anekdotával kezdem mondanivalóm kifejtését. „Móricz Zsigmond pályájának delelőjén történt, hogy a leányfalusi Móricz-portán két idegen úr nyaralt. Illetve a nyaralást összekötötte a munkával, mert az egyik férfi a *Légy jó mindhalálig* német fordítását, a másik a *Sárarany* francia változatát készítette.

Móricz Zsigmond ott ül már kora reggel a verandán nyakig munkában. Arra jön a leányfalusi kőművesmester, aki a házat építette.

– Jó reggelt, tekintetes úr! – köszön fel a gazdának. – Tán nyaralókat tetszett fogadni? Mert két idegent látok az emeleti szobákban... Szobaurak?

– Nem szobaurak – feleli az író –, vendégek. Jobban mondva nem is vendégeskedni jöttek, hanem dolgoznak nekem...

– Dolgoznak? – csodálkozik a mester. – Aztán mit?

– Fordítanak. A magasabbik úr németre fordítja az egyik regényemet, az alacsonyabbik egy másikat franciára. Én meg itt a földszinten körmölöm őket magyarul...

A mester nagyokat bólogat.

– Ez már igen! – mondja elismerő hunyorítással. – Nagy selyma a tekintetes úr. A könnyebb részét választotta a dolognak...¹

Komolyabbra fordítva: arról a kérdésről van és lesz itt szó, hogy valóban „könnyebb rész”-e, azaz valóban könnyű-e fordítani Móricz műveit? Erről előzetesen és általánosságban érdemes meghallgatni egy igazán kompetens véleményt, az író egyik kiváló fordítójáét, Horvát Henrikét: „Én, aki önálló dologt alig írok és művészi ösztöneimet csaknem teljesen bizonyos írók fordításában élem ki, szinte úgy érzem, mintha saját munkámról kellene beszélnem, ha oly műről szólok, melynek átültetése, mint a Móricz Zsigmond könyveié, *hosszú időre úgyszólván minden szellemi erőmet abszorbeálni szokta*”.² Ezek szerint Móricz műveinek fordítása rendkívüli energiákat igényelt, igényel. Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy természetesen semmilyen fordítás nem egyszerű, hiszen mindig nehezen összeegyeztethető kettős követelménynek kell eleget

¹ BÉKÉS ISTVÁN: Új magyar anekdotakincs. Budapest, 1962. Gondolat Kiadó, 347–348.

² HORVÁT HENRIK: Móricz Zsigmond írásainak fordításáról. Nyugat, 1924. 4. sz. 326. [HORVÁT, 1924.] A kiemelés tőlem: P. J.

tennie a fordítónak, egyrészt az eredeti forrásnyelvi szövegnek való megfelelésnek, másrészt a célnyelvi olvasóközönség igényeinek megfelelő adaptáció megteremtésének. Ez a hétköznapi szövegek esetében sem egyszerű feladat hatványozottan nehéz lesz összetett szépirodalmi alkotások esetében, ezért következhet be a műfordító „szellemi erőinek abszorbeálása”.

A Móricz-fordítás „nehézségeit” az alábbiakban elsődlegesen fordításstilisztikai szempontból közelítem meg, az író szépprózai műveinek német nyelvű fordításait vizsgálva, emellett néhány filológiai jellegű vonatkozást is érintve. A vizsgálat korpuszát az író különböző alkotói korszakból származó, különböző műfajú írásainak – *Hét krajcár*, *Légy jó mindhalálig*, *Úri muri* – fordításai adják.

A stílus-, illetve nyelvi-szerkezeti elemzések célja – az alapul vett funkcionális kognitív nyelvészeti elméletnek és módszertannak megfelelően – nem felszíni-formai jelenségek feltárása, hanem a stílus (azaz a nyelvi szerkezetek) és jelentés szerves egységét kiindulópontnak tekintve a szövegértelem feltárásához való hozzájárulás mind az eredeti (forrásnyelvi), mind a célnyelvi (német) szövegek esetében.

A szövegelemzések a Móricz-próza karakteres stílusjegyei közül mindenekelőtt a következőkre fókuszálnak:

- az élőbeszéd nyelvi formáinak megjelenése,
- a stílus szociokulturális rétegzettségéhez kötődő, a szövegstílust meghatározó kategóriák az idő és a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok mentén
- a személyjelölés konstrukciói.

Konkrétabban ez

- a nyelvjárási, illetve „fél-nyelvjárási”³ alakok,
- az archaikus,
- az egy-egy nyelvváltozathoz kötődő lexémák, szintaktikai szerkezetek
- és a személyjelölési variánsok fordításainak analízisét jelenti.

2. Néhány filológiai adat a fordításokról

A Móricz-művek önálló kötetekben megjelent német fordításainak adatait 1999-ig Fazekas Tiborc bibliográfiája⁴ összegzi. A 23 tételből itt csak néhány érdekesebbet említek,⁵ ám ezek is jól jelzik, hogy a német nyelvű fordítások egészen korán készültek el, és hogy különösen nagy számban jelentek meg Móricz-fordítások az 1960–70-es években.

³ Vö. BÁRCZI GÉZA: Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: Stilisztikai tanulmányok. Szerk. BALÁZS JÁNOS – BÓKA LÁSZLÓ. Budapest, 1961. Gondolat Kiadó, 62–112. [BÁRCZI, 1961.]

⁴ FAZEKAS, TIBORC: Bibliographie der in selbständigen Bänden erschienenen Werke der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung, 1774–1999. Hamburg, 1999. Eigenverlag des Verfassers. [FAZEKAS, 1999.]

⁵ A bibliográfiai tételeket Fazekas (FAZEKAS, 1999. 142–143.) nyomán adom meg, de a forrástól több szempontból eltérve (így eltérő sorrendben, ti. a német megjelenés sorrendjében, rövidítve stb.).

- Sárarany [1911] = Gold im Kote. Ford. Schwartz, Armin. Berlin, 1921. Rowohlt.
- Az Isten háta mögött [1917] = Hinter Gottes Rücken. Ford. Horvát, Heinrich. Berlin, 1922. Ernst Rowohlt.
- A fáklya [1918] = Die Fackel. Ford. Horvát, Heinrich. Berlin, 1929. Ernst Rowohlt.
- Erdély [1935] = Siebenbürge. Ford. Gáspár, Käthe. Wien, 1936. Paul Zsolnay.
- Légy jó mindhalálíg [1921] = Eines Kindes Herz. Ford. Gáspár, Käthe. Wien, 1937. Paul Zsolnay.
- Kerek Ferkó [1913] = Franzi Kerek. R. Ford. Lux [Dérföldy], Harry. Berlin–Wien–Leipzig, 1944. Karl H. Bischoff (Zsolnay).
- A boldog ember [1935] = Der glückliche Mensch. Ford. Bättig, Lilian – Kállai, Ernst [Ernö]. Berlin-Weimar, 1955. Aufbau.
- *Úri muri* [1928], Nem élhetek muzsikaszó nélkül [1916], Pillangó [1925] = Herrengelage. Ford. Schneider, Peter Paul – Buschmann, Jörg – Wolter, Christine. Berlin–Weimar, 1965. Aufbau.
- Forró mezők [1929] = An einem schwülen Sommertag. Ford. Csongár, Álmos. Berlin, 1965. Verl. der Nation, 1965.
- (Elbeszélések, válogatás.) = Die Engel von Kiserdő. Ford. Thies, Vera. Berlin-Weimar, 1971. Aufbau.
- Légy jó mindhalálíg [1921] = Misch und das Kollegium. Ford. Schüching, Mirza. Berlin–Weimar–Budapest, 1962. Aufbau–Corvina.
- (Elbeszélések, válogatás.) = Himmelsvogel. Ford. Csongár, Álmos – Némethy, Ladislaus – Frommer, István – Harmat, Georg – Schüching, Mirza – Engl, Géza – Reményi, Babkó. Leipzig, 1979. Philipp Reclam jun.
- Az Isten háta mögött [1917] = Herr Bovary. Ford. Futaky, Ruth. Budapest, 1999. Corvina.

A hivatásos (ma inkább talán úgy mondanánk: profi) műfordítók (mint amilyen Horvát Henrik is volt) mellett „önkéntesek” is közreműködtek Móricz műveinek németre fordításában. Ehhez egy érdekes adalékot hadd idézek itt fel: 1912 augusztusában Keszler Szerén, aki az alább közölt levél tanúsága szerint Móricz írásművészetének egyik rajongó híve lehetett, a *Hét krajcár* német fordítását küldte el Móriczknak a következő levél kíséretében:⁶

⁶ A levél a Digitális Bölcsészeti Platformon érhető el: <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.1246>. (A letöltés ideje: 2022. 06. 22.)

Igen tisztelt Uram!

Lefordítottam németre a legbájosabb
novelettek egyikét, a melyet valaha olvastam:
az Ön „Hét krajcár”-ját!

Engedje meg igen tisztelt Uram, hogy
ezt a fordítást bennel csatoltan kiküldjem,
arra kérve sziveskedjék azt egyik német nyelvű
napunkban megjelentetni, hogy azok
is, kik nyelvünket nem bírják, azt megismer-
hessék.

Hiszem, hogy igen tisztelt Uram et-
től a gyönyörűségtől senkit sem kíván megfosz-
tani, miért is még arra bátorodom felkérni,
hogy az én igénytelen nevemet, mint
fordítóét feltüntettetni sziveskedjék, (talán
csak női hiúság) hogy lássák, hogy én vagyok

az a kitüntetett, aki a „Hét krajcár”-t
lefordította.

Kiváló mély tisztelettel
Keszler Szerén
VI. Bajnok-utca 3. II/18

Budapest, 1912. augusztus 16.

Sajgyócsos

Móricz Zsigmond uradal

Budapest

Igen tisztelt Uram!

Lefordítottam németre a legbájosabb novelettek egyikét, a melyet valaha olvastam: az Ön „Hét krajcár”-ját!

Engedje meg igen tisztelt Uram, hogy ezt a fordítást Önnek csatoltan beküldjem, arra kérve sziveskedjék azt egyik német nyelvű napi lapunkban megjelentetni, hogy azok is, kik nyelvünket nem bírják, azt megismerhessék.

Hiszem, hogy igen tisztelt Uram ettől a gyönyörűségtől senkit sem kíván megfosztani, miért is még arra bátorodom felkérni, hogy az én igénytelen nevemet, mint fordítóét feltüntettetni sziveskedjék, (talán csak női hiúság), hogy lássák, hogy én vagyok az a kitüntetett, aki a „Hét krajcár”-t lefordíthatta.

Kiváló mély tisztelettel
Keszler Szerén
VI. Bajnok utca 3. II/18.

Budapest, 1912. augusztus 16.

Arra vonatkozólag sajnos már nem áll rendelkezésemre adat, hogy mi lett a levélben említett, illetve a vele küldött *Hét krajcár*-fordítás sorsa, de szempontunkból talán nem ez az igazán érdekes most; hanem inkább az, hogy már az 1900-as évek elejétől viszonylag népes fordítói tábor dolgozott azon, hogy Móricz művei németül is ismert-

té váljanak. (Ehhez további adalékokat is találhatunk a Digitális Bölcsészeti Platform honlapján.⁷⁾

1. A Móricz-művek stílusszerkezete a forrás- és a célnyelvi szövegekben

A fordításstiliztikai vizsgálatra⁸ térve először arra a kérdésre kell választ adni, hogy mit érdemes szemügyre vennünk a fordításokban, mint releváns Móricz-stílussajátosságot? Ehhez ma is kiindulópontnak tekinthetjük Herczeg Gyula megállapítását: „Móricznak az élőbeszéd visszaadására való törekvése az az alap, amelyből ki kell indulnunk, hogy stílusát meghatározhatjuk”.⁹ Jelen dolgozatban ezen a vezérfonalon haladok, és az alábbiakban az élőbeszédszerűség legfontosabb hangtani és grammatikai jelenségeit vizsgálom.

1.1. Nyelvjárási, illetve „fél-nyelvjárási” alakok

Az élőbeszéd visszaadására való törekvés egyik legfontosabb eszköze Móricz műveiben a nyelvjárási, illetve „fél-nyelvjárási” alakok használata. Ezzel kapcsolatban érdemes előzetesen megjegyezni azt, hogy élesen elválik az elbeszélő nyelvhasználat a szereplőkétől, az előbbiben a köznyelvi alakok, míg az utóbbiban a nyelvjárásiak, illetve fél-nyelvjárásiak a stílust meghatározó elemek.

A hangtani (kiejtésbeli) nyelvjárási vonások tekintetében kiindulópontunk Bárczi Géza osztályozása,¹⁰ amely szerint a szépirodalmi művekben megjelenő nyelvjárási vonások az alábbi főbb típusokba sorolhatók:

- az író a szabványos magyar helyesírás eszközeivel, hangjelölésével, tehát legfőlegbb csak megközelítő pontossággal ábrázolja egy-egy nyelvjárás valamely vagy esetleg együttesen több kiejtésbeli sajátosságát, Móricz-példák: *a 'az', ű 'ő', miniszterijomba*;
- a második típusban a nyelvjárási kiejtés egy alváltozata, egy „fél-nyelvjárásnak” nevezhető kiejtés jelenik meg, ez voltaképpen a köznyelv gondozatlanabb rétegének az ország nagy részén használatos kiejtése, amelynek funkciója azonos az

⁷ Blumgrund Ezékiel 1904-ben a következő ajánlatot teszi az írónak: „Mélyen tisztelt Uram! Jelen soraimmal bátorodom tisztelettel felkérni, szíveskednék megengedni, hogy apróbb tárcáiból néhányat lefordíthassam és német lapokban közölhessem.” https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.580/text-image#o:mzs-lev.tei.580/PKE_M_100_185_a.jpg (A letöltés ideje: 2022. 06. 22.) A holicai (Nyitra megyei) Klein Stefan Isidor 1912. szeptember 13-a előtti levelében már jóval kiterjedtebb megállapodást szeretne: „Mivel fordítási engedélyem f. év végén lejár, arra kérem szíveskedjék velem műveinek fordítására következőképp megállapodni. Elbeszélések és regények: úgy az újság, mint a könyvhonoráriumot megfelezzük. Szindarabok: a honoráriumot megfelezzük, tantemből Ön 90% kap, én pedig 10%. Ennek ellenében viszont én azt kérem, hogy a fordításra egyedül engem jogosítson; ez mindkettőnk érdeke.” A levél a Digitális Bölcsészeti Platformon érhető el: <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.1256>. (A letöltés ideje: 2022. 06. 22.)

⁸ A fordításstiliztika legalapvetőbb általános elméleti kérdéseiről és módszertanához különösen tanulságos: KOCSENYI PIROSKA: Párhuzamos műfordítás: a stilisztika kivételes lehetősége. Magyar Nyelvőr 2001. 444–453.

⁹ HERCZEG GYULA: Móricz Zsigmond stílusa. In: Stiliztikai tanulmányok. Szerk. BALÁZS JÁNOS – BÓKA LÁSZLÓ. Budapest, 1961. Gondolat Kiadó, 241.

¹⁰ BÁRCZI, 1961. 77.

előbbitel, ti. nyelvjárásias jelleget ad a szövegnek; Móricz-példák: *vót, föld, mer 'mert' vóna, meggyüvök;*

- a harmadik típusban a szerző csupán a szokványos helyesírást cseréli fel a fonetikus írásmóddal, de voltaképpen a (korban) teljesen általános köznyelvi kiejtést adja vissza, Móricz-példák: *mijóta kijabálok, éccakai.*

Ahogy arra Bárczi felhívja a figyelmet,¹¹ Móricz korai műveire még nem jellemző a nyelvjárás kiejtés nagyobb aránya, a későbbi írói korszakaiban viszont nagyon, a *Rózsa Sándor*ban például „a hitelesség kedvéért jóformán teljesen nyelvjárásias kiejtéssel beszélteti regényének népi alakjait”, és más műveiben is gyakori a nyelvjárás kiejtés meghatározó szerepe. Egyik 1924-es elbeszélésnek következő rövid részlete jól mutatja ezt a szövegstílust meghatározóvá váló sajátosságot: „Mondd meg *mán, vót nekiek* 29 hold *földjük, nígyen vótak* hozzá, de hogy mind lingár *vót*, mesterembernek adták *üket* inasnak, özvegy *annyuk* meg árendába adta a *födét*. *Ijen szígyen*, árendásuk *vót*, meg *má* úgy *vót*, hogy semmise *vót*. Akkor *ü* kezdett leveleket iroskálni, hogy kedves anyám, öszre hazamegyek s megházasodok, meg hogy tegyetek el 500 liter bort a lakodalmamra. Na. Igy. De a *lyányos háztúl* írta, hogy *az ü* szemek előtt. *Aszonygyák az anyjoka* még ma se tudja, miye van, miye nincs.” (Móricz Zsigmond: *Te Jaóska. Nagy dolog a házásilet, ides barátom!* Magyarország, 1924. dec. 14. 7.)

A fenti novellarészletből is szemléletesen kitűnik, hogy nem csupán fonetikai sajátosságok, illetve az ezeket tükröző írásmód adják vissza a nyelvjárásiaságot és így teremtik meg az élőbeszédszerűséget, hanem különböző grammatikai szerkezetek és lexémák is. Például: *nígyen vótak hozzá* [‘négy örökös volt/lett volna’], iroskálni (morfológiai jellegű nyelvjárásiaság, vö. köznyelvi *írogatni*); lexémák: pl. *lingár, árendába*.

Mint az alábbi szövegrészlet-példák mutatják, a Móricz-szövegek német fordításában ezek a típusok, sajátosságok, azaz a nyelvjárás vagy nyelvjárásnak tűnő, azokat „imitáló” stíluselemek nem jelennek meg semmilyen formában, célnyelvi megfelelőjük ugyanis vagy köznyelvi, így a stílusérték szempontjából semleges variáns, a forrásnyelvivel szorosabb vagy lazább szemantikai-grammatikai egyezéssel (*Óvasta odaki a nevit?* – *Haben Sie draußen Ihren Namen gelesen?*; *Az a, 'sz ipp* a nincs. – *Es ist kein Brief für Sie da.*; *Nízzik csak!* – *Jetzt fällt's mir ein!*), vagy pedig a fordító „egyszerűen” kihagyja a szóban forgó elemet, annak nincs célnyelvi megfelelője (*Osztig Nyilas András?* – *Ø András Nyilas?*; *Iszen* magának nem levele van... – *Ø Sie haben ja gar keinen Brief...*).

Légy jó mindhalálig

A csizmás kis pedellus a pipát a másik oldalra tolta a szájában, s még egyszer végignézte a levelet.

– *Óvasta odaki a nevit?*

– Igen.

Der kleine Pedell in seinen schaffedernen Stiefeln schob die Pfeife in den anderen Mundwinkel und sah die Briefe noch einmal durch.

Haben Sie draußen Ihren Namen gelesen?

‘Ja.’

¹¹ BÁRCZI, 1961. 86.

– *Osztig* Nyilas András?
 – Nem András: Nyilas Mihály
 második gimnázium, bé.
 – *Az a, 'sz ípp* a nincs.
 Egyszer csak a homlokához kap,
 s még a kalapot is feltolja rajta, a
 kis karimás, kerek kalapot, ami-
 lyet a debreceni cívissek viselnek:
 – *Nézzik csak! Iszen* magának nem
 levele van, hanem pakkja!

(Móricz Zsigmond: *Légy jó
 mindhalálig*. Bukarest, 1983.
 Kriterion, 27.)

'András Nyilas?'
 'Nein, nicht András. Mihály Nyilas. Quinta.'
 'Es ist kein Brief für Sie da.'
 Plötzlich aber griff sich der Pedell an die Stirn
 und schob sogar den Hut nach hinten, den
 kleinen runden Hut mit der schmalen Krempe,
 wie ihn die Debrecener Bürger trugen.
 „Jetzt fällt's mir ein! Sie haben ja gar keinen
 Brief, sondern ein Paket!

(*Mischi und das Kollegium*,
 ford.: Mirza Schüching.
 Berlin, 1962. Aufbau Verlag, 33.)

Hasonló fordítói eljárásokkal találkozunk a *Hét krajcár* fordításában is (a hon – wo;
 vót – waren; asse – auch die nicht).

Hét krajcár

Édes anyám, én tudok egy helyet,
 a hon van krajcár.
 – Hol fiam, keressük meg, míg el
 nem olvad, mint a hó.
 – Az üveges almáriumba, a fiókba
 vót.
 – Ó boldogtalan gyermek, be jó,
 hogy elébb nem mondtad, most
 asse lenne.

(Móricz Zsigmond:
Hét krajcár. [https://epa.oszk.
 hu/00000/00022/nyugat.htm](https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm). A
 letöltés ideje: 2022. 03. 04.)

– Liebe Mutter, ich weiss einen Ort, wo Kreuzer
 sind.
 – Wo, mein Kind? Suchen wir sie, ehe sie zer-
 schmelzen wie der Schnee.
 – Im glasernen Schrank, in dessen Schublade,
 da waren welche.
 – O, du unglückseliges Kind, wie gut, dass du
 das nicht früher sagtest, jetzt waren auch die
 nicht mehr!

(Sigmund Móricz: *Sieben Kreuzer*. Ungarn
 3. Jahrgang (1942.), Oktoberheft [https://epa.
 oszk.hu/02600/02607/00022/pdf/](https://epa.oszk.hu/02600/02607/00022/pdf/). A letöltés
 ideje: 2022. 03. 04.)

3.2. A stílus szociokulturális rétegzettségéhez kötődő, a szövegstílust meghatározó kategóriák az idő és a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok mentén

A stílus belső szerkezetének szociokulturális eredetű összetevői a stílusnak a nyelvi
 interakcióban betöltött szerepéből erednek, ennek megfelelően a stílusban a követke-

ző szempontok, illetve összetevők mint változók érvényesülnek: magatartás, helyzet, érték, idő, hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok. Az egyes összetevők tartományai így rendszerezhetők:¹²

A magatartás szempontja	durva, laza (bizalmas), közömbös, választékos
A helyzet szempontja	informális, közömbös, formális
Az érték szempontja	értékmegvonó, például ironikus, gúnyos; közömbös; értéktelítő, például patetikus
Az idő szempontja	közömbös, régies, újszerű
A hagyományozott nyelvváltozatok szempontja	sztenderd, nyelvjárási, városi népnyelvi, diáknyelvi, a szépirodalom történeti stílusrétegeibe tartozó stb.

A mai nyelvi horizontból erősen vegyül a szempontunkból, azaz a Móricz-próza stíluszajátosságai szempontjából különösen releváns régies és nyelvjárási kategória. A vegyülésnek, sőt inkább azonosításnak az alapjára Martinkó András így mutat rá: „az archaizálásnak már Dugonics óta ismert – és több-kevesebb sikerrel alkalmazott – eszköze a népi-régi azonosítás. Ennek van is alapja: egyrészt a népnyelv, illetőleg tájnyelv sok archaikus nyelvi – s ezen át gondolkozásbeli – formát őrzött meg, másrészt a tájnyelvi formák szokatlansága, köznyelvitől, maitól való elütése önmagában is egy más gondolkozásformát sugall, mely kétségekívül visszafelé, a múlt felé mutat.”¹³ Az *Alakzatlexikon* archaizmus-szócikke¹⁴ éppen Móricz-példákat (a *Sáraranyból*) hoz erre a jelenségre: „Archaikus hatásúak a mai nyelvjárási kifejezések és grammatikai formák is, hiszen valamely régebbi nyelvállapotot őriznek: *megyen, mért, nekem, ösmer, lány, csudálatos, kokas*. Lehetnek a jellemzés, a környezetfestés eszközei is: Turi Dani hajnalban ment el hazulról, most *délére jár*, érzi, hogy köszönni *kén* az asszonynak, vagy legalább *szót vetni neki*.”

Nézzük meg közelebbről a *Légy jó mindhalálig* egyik, a regényben igen sokszor előforduló és a környezetfestés szempontjából is releváns szavának, a *coetus*nak a példáját. A 'kollégiumi lakószoba' jelentésű szó azért érdekes, mert bár szokásos általános kiejtése *córus*, de debreceniesen: *cétus*.¹⁵ A sajátos debreceni kiejtés miatt itt a régies, a diáknyelvi és a nyelvjárási jelleg ötvöződik, különleges stílushatást létrehozva a forrásnyelvi szövegben. A német fordításban viszont a köznyelvi, így semleges stílushatású *Schlafsaal* szerepel ennek megfelelőjeként.

¹² Bővebben lásd TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A magyar nyelv stilsztikája. Budapest, 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, 133–166. TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.) A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilsztikai tanulmányok. Budapest, 2012. Eötvös Loránd Tudományegyetem.

¹³ MARTINKÓ ANDRÁS: A nyelvi archaizálás kérdéséről. Magyar Nyelvőr, 1954. 5–6. sz. 371.

¹⁴ HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET: Archaizmus. In: Alakzatlexikon. A retorikai és stilsztikai alakzatok kézikönyve. Főszerk. Szathmári István. Budapest, 2008. Tinta Könyvkiadó, 129.

¹⁵ Vö. pl. MÓRICZ ZSIGMOND: Légy jó mindhalálig. Bukarest, 1983. Kriterion, 36.

Hát ezen a napon bizony a kisdíák nem sokat tanult, de annál nagyobb önérzetre tett szert: a pakk büszkesége dagasztotta a szívét, s még soha ilyen frissen nem ment fel a *coetusba*.

(Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálíig*. Bukarest, 1983. Kriterion, 36.)

Nun, an diesem Tage lernte Misch nicht viel, um so mehr aber gewann er an Selbstbewußtsein. Der Stolz auf das Paket ließ ihm die Brust schwellen, und noch nie war er so schnell in den *Schlafsaal* gelaufen.

(*Mischi und das Kollegium*, ford.: Mirza Schüching. Berlin, 1962. Aufbau Verlag, 44.)

3.3. A személyjelölés szerkezetei

A vokatívusz, a megszólítás, azaz a „közlés címzettjének nyelvi elemekkel való jelölése (nominális, pronominális formákkal, inflexiók morféimákkal) olyan eszköz, amely más nyelvi lehetőségeknél közvetlenebbül jelzi az érintkező felek viszonyát, hozzájárulva a társas valóság megalkotásához. A beszédpartner megjelölésének 2. vagy 3. személyű formája, azaz a tegezés s a magázás/nemtegezés kettőssége a közlésfolyamatban folyamatosan és szinte elengedhetetlenül jelzi a társas viszonyok minőségét.”¹⁶

A különleges stílushatású megszólításoknak Móricz műveiben gyakran jelentős funkciója van a szereplők egymáshoz való viszonyának nyelvi megkonstruálásában, illetve a környezetfestésben. Így van ez a *Légy jó mindhalálíig*ban is, bizonyára a regény minden olvasója számára emlékeztetéseket az olyan jellegzetes megszólítások, mint a *Komám* vagy a *Baráték*. A fordításban azonban ezek nem jelennek meg, „ami miatt a szöveg beszélt nyelvi sajátosságai is veszít”;¹⁷ ám még fontosabbnak tűnik az a veszteség, amely ezzel együtt a szereplők személyiségének, viszonyának ábrázolásában bekövetkezik a nyelvi megformáltság (a stílus) visszaadásának hiánya következtében.

– *Komám*, hogyha nekem jött vóna, akkor én nem jöttem vóna órára, hanem felbontottam vóna – szólt Gimesi.*

– *Baráték*, ha én eccer pízt kapok hazulról – mondta fennhéjázva –, akkor én veszek hat darab festéket. Nem is hatot, tízet. Ötven krajcár árát. Isten bizony!

„Ø Wenn ich eins bekommen hätte, ich wäre nicht zum Unterricht gegangen, ich hätte es ausgepackt”, erklärte Gimesi.

„Ø Wenn ich jetzt das Geld bekomme”, sagte er prahlerisch, „kaufe ich sechs Farben. Ach was, sechs – zehn! Ehrenwort!”

* Az *Légy jó mindhalálíig* esetében itt és ezután az idézetek a korábban is hivatkozott kiadásokból származnak: MÓRICZ ZSIGMOND: *Légy jó mindhalálíig*. Bukarest, 1983. Kriterion; Misch und das Kollegium, ford.: MIRZA SCHÜCHING. Berlin, 1962. Aufbau Verlag.

¹⁶ DOMONKOSI ÁGNES: *Megszólítások a közösségi oldalak társalgásaiban*. In: Utak és útkeresztvezetődések.: Emlékkötet H. Varga Gyula 70. születésnapjára. Szerk. BALÁZS LÁSZLÓ – H. TOMESZ TÍMEA. Eger, 2018. EKE Líceum Kiadó, 147.

¹⁷ RÓZSA KATINKA: Egy magyar regény német olvasata. A *Légy jó mindhalálíig* német recepciója. Acta Szegediensia Collegii de Rolando Eötvös Nominati: Eötvözet. 2015. 4. sz. 133–142.

Arra is van példa, hogy a fent említett megszólítások megfelelőjeként megjelenik egy lexéma a fordításban, ugyanakkor kérdéses, hogy ez mennyiben tekinthető megszólításnak (itt is érdemes utalni a prototípus-elméletre, amely azt mondja ki, hogy a kategóriák között nincsenek éles határok, a kategóriába való tartozás centralitás és fokozatosság kérdése¹⁸), vagy inkább csak az indulatszavakhoz hasonló, a meglepetést, csodálkozást kifejező funkciója van az adott kontextusban a *Mensch*¹⁹ ('ember') szónak.

– Azt mondta a szakácsnőnk, hogy kétezer forintot nyert, isten bizony – szólt Orczy. – Ennek a fele az öregé, akkor is ezer pengő marad neki...

Gimesi nagyot csapott az asztalra.
– *Baráték* – mondta –, e mán döfi!

Du, unsere Köchin sagt, er hat bestimmt zweitausend Gulden gewonnen”, sagte Orczy. „Die Hälfte davon gehört dem alten Herrn, bleiben noch immer tausend für ihn.”

Gimesi schlug krachend auf den Tisch. „Donnerwetter, *Mensch*, das lohnt sich.”

Az *Úri muri* német fordítása esetében a személyjelölési konstrukciók közül különösen a tegezés-magázás érdemel figyelmet, ennek ugyanis meghatározó szerepe van mind a szereplők jellemzésében, mind a bennük végbemenő, a cselekmény fordulataival összefüggő érzelmi változások, folyamatok ábrázolásában. Mint az alábbi, első példában látjuk, a forrásnyelvi szöveg a korabeli szokásrendnek (nyelvi etikettnek), nyelvhasználatnak megfelelően magázó formákat alkalmaz Szakhmáry Zoltán és felesége, Rhédey Eszter dialógusaiban, ez pontosan tükrözi a regénybeli szereplők társadalmi helyzetét és viszonyát is, a német tegező formák ezt viszont nem adják vissza, hiszen ott mindvégig tegező személyjelölési formák fordulnak elő (*Nézzé* – *Schau* ['nézd'], *magának* – *dir* ['neked'], Zoltán, *értse meg!* – Zoltán, *verstehst du mich?* Zoltán, *értesz te engem* stb.).

– *Nézzé*, Zoltán, én mindig okos társa voltam *magának*, velem mindent meg lehet beszélni, én mindig jó tanácsot adtam *magának*. Én nem bánom, én leszámoltam az étellel, a halállal, nekem semmi sem számít, csak a becsület. Ha én úgy fogom látni, hogy ez a nő *magának* való pár, én visszavonulok. Zoltán, *értse meg!* A halál is jobb a bizonytalanságnál, és én nem akarok meghalni, mert *magát* odaadhatom idegennek, de a gye-

Schau, Zoltán, ich war *dir* immer eine kluge Gattin, mit mir kann man alles besprechen, ich habe *dir* jederzeit gute Ratschläge gegeben. Was mich betrifft, ich habe mit dem Leben abgeschlossen; für mich gibt es nichts mehr, nur noch die Ehre. Wenn ich s, daß diese Frau *zu dir* paßt, dann ziehe ich mich zurück. Zoltán, *verstehst du mich?* Auch der Tod ist besser als die Ungewißheit, und ich will nicht sterben, denn *dich* kann ich einer Fremden abtreten, aber meine Kinder nicht. *Befreie* mich von dieser qualvollen

¹⁸ A prototípus-elmületről lásd pl. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest, 2013. Osiris Kiadó, 114–129.

¹⁹ A *Mensch*-et a német szótárak, így például a *Stilwörterbuch der deutschen Sprache* is, ilyen kontextusban általában mint a hétköznapi nyelvhasználatban előforduló, érzelmileg színezett kijelentéseket bevezető felkiáltást (és nem megszólítást) tartják számon („als ugs. Ausruf, der eine emotional gefärbte Äußerung eingeleitet: *M., war das eine Hitze!*; *M., das ist ja großartig!*). DROSDOWSKI, GÜNTHER: Duden Stilwörterbuch der deutschen Sprache. Die Verwendung der Wörter im Satz. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 1988. Dudenverlag, 479.

rekeimet nem. *Szabadítson meg* hát engem ettől a kínzó nyugtalanságtól, esküszöm *magának*, hogy soha vissza nem élek a levéllel, hogy soha *magának* nem említem többet, hogy soha semmi nem következik ebből, csak könyörgök, *mutassa meg*.

Móricz Zsigmond: *Úri muri*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 186–187.

Unrast, ich schwöre *dir*, daß ich mit diesem Brief nie Mißbrauch treiben werde, daß ich ihn *dir* nie mehr vorhalten werde, daß sich daraus keine Folgen ergeben werden, nur – ich flehe *dich* an – *zeige* ihn mir.“

Herrengelage, ford.: Peter Paul Schneider. Berlin und Weimar, 1965. Aufbau-Verlag. https://www.visegradliterature.net/works/hu/M%C3%B3ricz_Zsigmond-1879/%C3%A9ri_muri/de/3841-Herrengelage. A letöltés ideje: 2022. márc. 8.)

A második *Úri muri*-idézet forrásnyelvi szövegében különös jelentősége van a magázásról tegezésre váltásnak (*Magának – kéjelegbess, akarod* stb.), ez az érzelmi felindultság mértékének, a „fékevesztettségnek” fontos nyelvi kifejezője, ám a fordításban ez is eltűnik, hiszen ott folyamatosan tegezés van.

Utánarohant, s azt mondta:

– Adja ide a levelet.

– Ezt? Én? *Magának?*... Nem!... Nem, barátom! Ezt soha!... Ez a levél nekem kell, mert nekem igazolni kell magamat, hogy mért történt minden, ami történt! Kellene a levél? Igen?... Mért? nyomorult, hogy *kéjelegbess? Akarod* olvasni a szavakat, hogy a teste tűzben van, hogy tűz kell neked? Tűz?... Ocsmány. Mi *neked* ez a tüzes kis ringyó? *Kid neked ez? Te* aljas! *te, leköplek!*

(Móricz Zsigmond: *Úri muri*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 188.)

Er rannte hinter ihr her und rief:

„Gib mir den Brief.“

„Ich? Ich? *Dir* ... Nein ... Nein, mein Lieber! Diesen nie! Diesen Brief brauche ich, den will ich als Beweis dafür, warum alles geschehen ist, was geschehen ist! *Du* möchtest den Brief wohl gern? Ja? Warum? Elender! Damit *du dich* daran ergötzen *kannst*, damit *du* darin schwelgen *kannst? Willst du* lesen, daß ihr Körper das reinste Feuer ist, daß du Feuer *brauchst?* Feuer? Abscheulich. Was ist mit dieser feurigen kleinen Hure? Was bedeutet sie *dir?* *Du* niederrächtiger Kerl! *Du*, ich spucke *dich* an!“

(*Herrengelage*, ford.: Peter Paul Schneider. Berlin und Weimar, 1965. Aufbau-Verlag. https://www.visegradliterature.net/works/hu/M%C3%B3ricz_Zsigmond-1879/%C3%A9ri_muri/de/3841-Herrengelage. A letöltés ideje: 2022. márc. 8.)

4. Összegzés

Az összegzés megfogalmazása előtt érdemes visszatérnünk a bevezetőben feltett kérdésre: Miért nehéz fordítani? Vagyis konkretizáljuk: miért nehéz Móricz műveit fordítani? A fordítások esetében általánosan érvényes kettős követelményből adódó

feszültség feloldása, azaz egyrészt az eredeti forrásnyelvi szövegnek való megfelelés és a célnyelvi olvasóközönség igényeinek megfelelő adaptáció Móricz egyéni stílusa, a szöveg összetett poétikai struktúrája miatt valóban rendkívüli erőfeszítéseket igénylő feladat.

Az itt bemutatott vizsgálatban a korpuszként kiválasztott Móricz-művek stíluszervezetéből a következőkre fókuszáltam: az előbeszéd nyelvi formáinak megjelenése, különös tekintettel a nyelvjárási vagy nyelvjárási elemekre, a stílus szociokulturális rétegzettsége és a személyjelölés konstrukciói közül a tegezés-magázás változója. A fordításstiliztikai elemzések tanulsága szerint e szempontok alapján a célnyelvi és a forrásnyelvi szövegek között releváns különbségek mutatkoznak. A stílusbeli eltérések jelentős módosulásokat hoznak létre a célnyelvi szövegek szövegértelmében is, konkrétan szólva ez megjelenik például a környezetfestésben, a szereplők személyiségének, egymáshoz való viszonyának és érzelmeinek az ábrázolásában.

Egyet kell értenünk Horvát Henrikkal: a fordító szellemi erőit rendkívüli mértékben igénybe veszi, „abszorbeálja”²⁰ ez a munka. De reméljük, lesznek a jövőben is olyan elhivatott fordítók, akik vállalkoznak erre, az irodalomtudomány, a stilisztika és a fordítástudomány pedig tud majd néhány szempontot, talán támpontot is adni ezekhez a jövőbeli fordításokhoz. Ilyesmire tettem magam is kísérletet.

²⁰ HORVÁT, 1924. 326.